

TÜRK ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİNDE KADINA YÖNELİK TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ

Gender Roles of Women in Turkish Proverbs and Idioms

Aysel GÜNİNDİ ERSÖZ*

Özet

Az kelime ile çok mana ifade eden kültür unsurları olarak Türk atasözleri ve deyimleri toplumsal cinsiyet bakış açısı ile ele alındığında kadının eş ve annelik rollerinin öne çıkarıldığı görülmektedir. Kadına yönelik kalıp yargılar içeren Türk atasözlerinde, kadın daha çok aile içinde yani “özel” alanda, “eş” ve “anne” kimliği ile yer almaktadır. Kadının eşi ile ilişkisi “eşitlikten” çok “otorite” ilişkisidir. Erkek evin reisidir. Kadının “elinin hamuru ile erkek işine karışması” pek hoş görülmemekte, evde kadının otorite kurması hiç tasvip edilmemektedir. Kadının erkekten daha varlıklı olması istenmez, “Kadın malı, kapı tokmağı” olarak kabul edilir. Ailenin kadın üyeleri arasındaki özellikle gelin- kaynana arasındaki iletişim ve etkileşim iyi değildir. Evlilik kararında dikkatli davranılarak, gelin adayının iyi bir aileden alınmasının önemi vurgulanmaktadır. Erkeğin kadını sevmeye hakkı olduğu gibi dövme hakkı da bulunduğu, kadına yönelik şiddetin tasvip edildiği, Türk Atasözleri ve deyimlerinde, kadın birey olarak değil, ailenin bir üyesi olarak yer alır.

Anahtar Kelimeler: Atasözleri ve deyimler, toplumsal cinsiyet, cinsiyet rolü, kadın,

Abstract

When we look at Turkish proverbs and idioms, which are cultural elements that express a lot of meaning with a few words, from the point of view of gender, it is seen that the roles of women as wives and mothers are prominent. In the Turkish proverbs that contain stereotypical judgments with regard to women, women are mostly included with their identities as “wife” and “mother” in the family, i.e. the “private” sphere. The relationship of women with their spouses is one of “authority” rather than “equality.” Men are the leaders of the house. “Women interfering in men’s affairs with the dough on their hands” is not seen as good, women having authority at home is not approved. Women having more wealth than men is not seen as desirable, “a woman’s wealth is a door handle” it is thought. The communication and interaction between daughters-in-law and mothers-in-law are not good. The importance of being careful in the marriage decision and choosing a bride from a good family are emphasized. In the proverbs in which a man has the right to beat a woman as well as to love her, in which violence against women is approved, women are included not as individuals but as family members.

Key Words: Proverbs and idioms, gender, gender role, woman.

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ayselerso@hazi.edu.tr

I. GİRİŞ

Bir fikri, öğüdü daha çok mecaz yolu ile kısa ve kesin olarak anlatan, eskiden beri söylenegelmiş özlü sözlere atasözü denir. Azeri Türklerinin atasözü olan “Atalarsözünün her biri bir destandır” benzetmesi atasözlerinin kısa ama anlam olarak genişliğini vurgular (Çobanoğlu 2003:7). Gerçektende atasözleri hem destan hacminde bilgi ve tecrübe aktarırken hem de ciltler dolusu kitaplarla zor anlatılabilecek bir davranışın yapılması veya yapılmamasının gerekçesini iki kelimeyle özetleyebilmektedir. Atasözlerini daha detaylı analiz ettiğimizde; atalarımızın uzun gözlem ve tecrübelerine dayandığını, geniş halk kitlelerinin yüzyıllardan beri geçirdiği yaşamdan ve bu yaşamda oluşan düşüncelerden doğduğunu görürüz. Bu nedenle, Atasözleri; sözlü gelenek içinde nesilden nesile geçerek yaşayan, anonim nitelikli yalın, manalı, anlatımları çok basit ve kolay olan kültür unsurlarıdır.

Sözlü halk kültürü ürünleri arasında yer alan atasözleri ve deyimleri sosyalleşme sürecinde yeni nesillere aktarılmakta bireylerin, duygu, düşünce, değer yargıları ve tutumlarından davranışlarına kadar bir dizi değişikliğe neden olmaktadır. Bu aktarılma ile halk arasındaki varlığı ve etkileri devam etmektedir. Türk kültürünün önemli bir unsuru olan atasözleri ve deyimler; kadına yönelik kalıp yargı ve tutumları bünyesinde barındırmaktadır.

Çocuk doğduğu andan itibaren, önceden belirlenmiş kurallar ve değerlerle çevrelenip yönlendirilmektedir. Kız ve erkek çocuk farklı cinsiyetçi kodlarla sosyalleşmekte, aile, okul, sosyal çevre ve kitle iletişim araçları gibi çocuğun sosyalleşmesinde yer alan tüm kurum ve kişiler çocuğu “biyolojik” cinsiyetine uygun kalıp yargılara göre yetiştirmektedir. Hem kızlara hem de erkeklere bu roller yaşam boyu hatırlatılarak, bu rollerin yeniden üretilmesi sağlanmaktadır. Kızlardan “iyi ev kadını”, “iyi anne”, ve “iyi eş rolü” bekleyen toplum, erkekten iş, başarı ve ailenin geçimini sağlamaya yönelik roller beklemektedir. Türk toplumunda sıklıkla kullanılan “Hanım hanımcık” deyimini kadına yönelik toplumsal beklentileri özetlemektedir.

Türk atasözleri ve deyimleri incelendiğinde kadının “özel” alanda yer aldığı ve geleneksel rollerinin öne çıkarıldığı görülmektedir. Kadın “anne” kimliği ile aile kurumunun temel taşı olarak saygı görmekte, çocuk doğurması, özelliklede erkek çocuk doğurması ile statüsü artmaktadır. Kadın erkeğin, kendinden yaşça ve sosyal konum olarak daha üstün biriyle evlenmeli, anne, eş ve ev kadını rollerini toplumsal beklentilere uygun yerine getirmelidir. Kadının ev işlerinde; hamarat, becerikli, temiz ve tutumlu olması beklenmektedir. Kadına olumsuz değer atfeden kadını

güvenilmez, uğursuz ve eğlence düşkününü gösteren atasözleri ve deyimler gibi, ailenin kadın üyelerinin birbirleriyle ilişkileri de sorunludur

Bu kapsamda çalışmamızın amacı; Türk atasözleri ve deyimlerindeki toplumsal cinsiyet rollerini kadın bakış açısı ile irdelenerek, kadına yönelik toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretilmesinde atasözlerinin rolü üzerine sosyolojik bir tartışma yapmaktır. Bu amaçla, Türk Dil Kurumunca hazırlanan ve sanal ortamda kullanıma açılan 2.396 atasözü, 11.209 deyimden oluşan Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü temel kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca, İsmail Parlatur tarafından yazılan “Atasözleri” ve “Deyimler” adlı iki ciltlik çalışmadan da yararlanılmıştır.

II. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sosyologlar cinsiyeti biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet olmak üzere ikiye ayırırlar. Biyolojik "Cinsiyet" tipik olarak bir kimsenin genetik ve anatomik niteliklerinden bahsetmek için kullanılır. Yani, biyolojik cinsiyet; erkek [*ing. male*] ve dişi [*ing. female*] bedenindeki biyolojik farklılıklara işaret eder. Toplumsal cinsiyet ise erkekler ve kadınlar arasındaki ruhsal, toplumsal ve kültürel farklılıkları gösterir.

Toplumsal cinsiyet; farklı kültürlerde farklı biçimlerde tanımlanan, sosyal olarak kurulmuş erkeklik ve kadınlık kategorilerini ve her iki gruba atfedilen sosyal olarak empoze edilmiş yükümlülük ve davranışları belirtir (Bilton 2008:129). Toplumsal cinsiyet kavramının tanımında biyolojik farklılıklar değil, kadın ve erkek olarak toplumun bizi nasıl gördüğü, nasıl algıladığı, nasıl düşündüğü ve nasıl davranmamızı beklediği ile ilgili değerler, beklentiler, yargılar ve roller bulunmaktadır.

Sosyalleşme; bireyin gerek toplumun norm ve değerlerini içselleştirerek, gerekse rollerini yerine getirmeyi öğrenerek toplumun üyeleri haline gelmeyi öğrenmeleri sürecidir. Toplumsallaşma süreci cinsiyete göre farklılık gösterir. Cinsiyet yapıcı bir şekilde analiz edildiğinde, cinsiyete yüklenen anlamların insanlık tarihi ve kültürü tarafından şekillendirildiği gerçeğini ortaya çıkarır. Tüm kültürler çocuklara öncelikle kadın ile erkek arasındaki farkı öğretmektedirler. Oyuncaklar, isimler, giyilen kıyafetlerin rengi, meslekler, hobiler vb. cinsiyete göre farklılık gösterir. Cinsiyete özgü sosyalleşme sürecinde kız çocuklarına öğretilenler daha çok sosyal ve konuşma becerileri ile fiziksel çekicilik, eve bağlılık ve annelik olurken, erkek çocuklara öğretilenler teknik beceri, otoriterlik ve fiziksel güç ve evin diğer üyelerinden “sorumlu” olma anlayışıdır.

Sosyalleşme öncelikle aile içinde olmakta, çocuk cinsiyetine yönelik ilk bilgileri anne ve babasından almaktadır. Aile kurumunun temel

Aysel GÜNİNDİ ERSÖZ

fonksiyonlarından birisi çocuğun sosyalleşmesidir. Kız çocuk annesini, erkek çocuk ise, babasını rol model olarak sosyalleşmektedir. Çocuğun ikincil sosyalleşme yeri eğitim kurumlarıdır. Çocuğun sosyalleşmesinde içinde yaşadığı sosyal çevre ve kitle iletişim araçları da etkili rol oynamaktadır. Aile kurumundan başlayarak çocuğun sosyalleşmesinden sorumlu tüm kurum ve kişiler toplumun genel kabullerini tekrar tekrar vurgulayarak kadınlar ve erkekleri belli kalıplara yerleştirmektedirler. Toplum, kadından “iyi anne”, iyi eş” ve “iyi ev kadını” yaratmayı hedeflemektedir. Bu kimlikleri içinde mutlu olacağı, bunları beklentilere uygun yerine getirmedeği zaman onay görmeyeceği ve ya dışlanacağı baskısı yaratılarak, bu rolleri içselleştirmesi sağlanır.

Aile, okul, sosyal çevre ve medya aracılığıyla ataerkil ideolojinin kadına atfettiği toplumsal roller, yeniden inşa edilmektedir. Örneğin temizlik, kişisel bakım, margarin, hazır gıda reklâmlarında kadın bu ürünlerin tüketicisi hem de arzu nesnesi konumundadır. Çalışan kadın imajının sunulduğu reklâmlarda bir süper kadın stereotipi içermektedir.

Bireyler “nasıl kadın ve erkek olunacağını” yani biyolojik cinsiyetlerine uygun görülen normları ve beklentileri öğrenerek, erkek ve dişi kimliklerini (erillik ve dişiliği) kültürel kalıplara göre sosyal olarak inşa ederler.

Dişillikler; belli bir kültürde kadınlarla ilişkilendirilen ya da kadınlara atfedilen sosyal olarak kurulmuş çeşitli varsayım, beklenti ve davranış setlerine denilmektedir. Dişillikler; yumuşaklık, konuşkanlık, anlayışlılık, naziklik, diğerlerinin duygularının farkında olmak, dinine bağlılık, dış görünüşüyle ilgili olma, alışkanlıklarında düzenlilik, güvende olma ihtiyacı çok güçlü, duygularını kolay ifade edebilen, sanat ve edebiyattan hoşlanan ve sosyal bilimlere yönelim olarak kabul edilir. Erillikler ise; saldırganlık, bağımsızlık, duyguların gizlenmesi, nesnel davranma, kolay etkilenmezlik, başatlık, fen bilimlerine yönelim, bilimseldir, kolay heyecanlanmama, rekabetçi, mantıklı, kamusal alana yönelik, çalışma hayatında başarılı, yetenekli, kuvvetli, kolay incinmez, maceracı, kararlarını kolayca verebilen, ağlamaz, liderlik özellikleri vardır ve kendine güvenir.

Toplumların onayladığı kadın ve erkek rolleri; mitler, efsaneler, masallar, sözlü halk kültürü ürünleri, filmler, reklâmlar, eğitim materyalleri, son yıllarda artış gösteren dizilerde yerini almıştır. (<http://cim.anadolu.edu.tr/pdf/2004/1130848482.pdf>).

III. TÜRK ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET

Geleneksel toplum yapısında bir uyum mekanizması olan evliliğin toplumsal bir işlevi nedeniyle her toplumun; eş seçimi, yeni evlilerin nerede ve kimlerle yaşayacağı, aile büyüklerine ve çevreye karşı görevler, çocuk bakımı, eşlerin miras hakkı, boşanma, yeniden evlenme ve dulluk gibi evliliğe ilişkin temel konularda bazı katı kurallar, düzenlemeler ve törenler bulunmaktadır (Akt. User 1997:557). Bunlar kaçınılmaz bir şekilde, atasözlerinde de yansımaları bulmuştur.

Türkiye’de aile kurumunun batı toplumlarındaki aile kurumu ile karşılaştırıldığında çok güçlü olduğu görülür. Evlilik kadın-erkek ilişkilerine yön veren geleneksel değerlerin biçimlendirdiği bir kurumdur. Evlilik oranı yüksektir. Geleneksel evlenme biçimi olan “görücü usulü” evlilikler önemini korumaktadır. Özellikle kentsel bölgelerde yaşanan “boşanma” oranlarındaki artışa rağmen, toplumun büyük çoğunluğu tarafından “boşanma” ve “dul” kavramlarına olumsuz anlamlar yüklenmektedir.

Atasözleri ve deyimler incelendiğinde evliliğin kuruluş aşaması; evlenilecek kadında aranan özellikler, evlilik yaşı, evliliğin kadın açısından önemi, ailenin eş seçimindeki etkisi v.b. konular ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Eşler arasındaki ilişkinin niteliği, çocukta cinsiyet tercihi ve çocukların anne ve babası ile kurduğu özdeşimin nasıl cinsiyet temelinde ayrıldığı, ailenin kadın üyeleri arasında yaşanan sorunlar, anne ve eş olarak kadından beklenenler Türk atasözleri ve deyimlerinde sıkla dile getirilen konulardır. Ayrıca, kadın cinsine olumsuz anlamlar yükleyen, kadını uğursuz kabul eden ve şeytana benzeten, kadına yönelik şiddeti bir terbiye aracı olarak meşrulaştıran atasözleri ve deyimler de bulunmaktadır.

Türk atasözleri ve deyimlerinde kadının; eş, anne, elti, görümce, gelin ve kaynana rolleri öne çıkmaktadır. Kadının farklı rollerine gönderme yapan Türk atasözleri ve deyimleri sınıflandırıldığında kadın olgusu altı temel başlık altında ele alınabilmektedir.

1. Evliliğin kuruluş süreci ile ilgili atasözleri ve deyimler,
2. Kadını geleneksel rolleri ile tanımlayan atasözleri ve deyimler (“Anne”, “Eş” ve “Ev kadını”),
3. Karı -koca ilişkilerini ele alan atasözleri ve deyimler,
4. Çocukta cinsiyet tercihi ile cinsiyete özgü sosyalleşmeyi ele alan atasözleri ve deyimler
5. Ailenin kadın üyeleri arasındaki ilişkileri ele alan atasözleri ve deyimler

6. Kadına yönelik olumsuz değer yargıları içeren atasözleri ve deyimler.

2.1. Evliliğin Kuruluş Süreci İle İlgili Atasözleri ve Deyimler,

Geleneksel Türk toplumunda, evlilik kadın için bir sosyal güvence olarak algılanmakta, kadınların belli bir yaşa gelince mutlak evlenmesi istenilmektedir. “Baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk” atasözünde ifade edildiği gibi, koca evi, baba evine tercih edilmektedir. Kadını, erkeğin yanında güçsüz, eksik ve yetersiz olarak görme alışkanlığı, kadının tek başına türlü tehlikelerle yüz yüze gelebileceği, kendi kendisini idare edemeyeceği, toplumsal bir statü elde edebilmek için bir erkeğe muhtaç olduğu yaygın olarak kabul görmektedir.

Geleneksel Türk kültüründe; kadın “alınan” “erkek “alan” dır. Kız isteme ritüellerinde erkek tarafı kızı babasından ister.“Kız almak”, “kız istemek” ve “kız oğlan kız” deyimleri evliliğin kuruluş aşaması için halk tarafından sıklıkla kullanılır.

Atasözlerine göre evlilik yaşı da erkendir. Özellikle kızların erken evlenmesi tavsiye edilmektedir.

“On beşinde kız, ya erde ya yerde”.

“Sabah karnını doyuran, küçükken evlenen aldanmamış”.

“Erken evlenen döl alır, erken kalkan yol alır”.

Türk toplumunda eş seçmede hem ailenin hem de akraba ve çevrenin fikri alınır. Eşler arasında denklige özen gösterilir. Özellikle, içinde yetiştiği aile, kültürün verdikleri kişiliğinde yansıdığı için kızın köklü bir aileden gelmesine, belli özelliklere ve değerlere sahip olmasına dikkat edilir. Aileye çok büyük önem atfeden Türk toplumu, kurulan ailenin sağlam temellere sahip olmasını dolayısıyla eş seçimini önemser (Güngör Ergan 2002: 82). “Bez alırsan Musul’dan, kız alırsan asilden” atasözünde olduğu gibi bu gerçek Türk atasözlerinde de yansımaları bulmuştur.

“Gül dalından odun, beslemeden kadın olmaz”.

“Pekmezi küpten, kadını kökten al”.

Hem kızın geçmişini hem de ailesinin iyi bilinmesi nedeniyle “Komşu kızı almak, kalaylı kaptan/tastan su içmek gibidir”. Gençlerin eş seçiminde aile baskın rol oynar. Hem erkeğin hem de kızın eş seçiminde doğru kararı veremeyeceği düşünülmekte, özellikle kızların sağlıklı eş seçimi yapamayacağını vurgulamak için, “Kızı serbest bırakırsan, ya davulcuya ya zurnacıya varır” denilmektedir. “Bekâr gözüyle kız alınmaz” ve “Ergen gözüyle kız alma, gece gözüyle bez alma” atasözlerinin anlamı incelendiğinde; erkeklerin de eş seçimini sağlıklı yapamayacağını

düşünüldüğü görülür. Toplumdaki egemen evlenme biçimi olan “görücü usulü” evliliklerin halen önemini korumasının nedenlerinden birisi de budur.

Diğer taraftan kadının erkekten zengin olması kabul görmez, “Avrat malı, başa tokmaktır” denilerek, kadının erkekten daha varlıklı olmasının sakıncaları anlatılır.

“Kendinden aşağı kız al, kendinden yükseğe kız verme”.

“Kendinden küçükten kız al, kendinden büyüğe kız ver”.

“Kadının biri ala, ikisi bela” denilerek, çok eşliliğe onay verilmezken, boşanmış ya da dul kadının tekrar evlenmesini de uygun görmemektedir. “Eski pamuk bez olmaz, dul avrat kız olmaz” atasözünde olduğu gibi “dul” kadına olumsuz bir anlam yüklenmektedir.

2.2. Kadını Geleneksel Rollerini ile Tanımlayan Atasözleri ve Deyimler (“Anne”, “Eş” ve “Ev Kadını”)

Geleneksel kültüre göre erkek çocuk geleceğinin güvencesidir. Kadının statüsü erkek çocuk doğurması ile yükselir. Kadın “ana” kimliği ile itibar görür. “Ana gibi yâr olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz” ve “Ağlarsa anam ağlar, gayrisi yalan ağlar” atasözlerinde olduğu gibi kadın “ana” kimliği ile adeta kutsallaştırılmış bir varlık olarak gösterilmektedir. Çocuk bakımında en fazla sorumluluk alan hala annelerdir. Annelik, yaşam boyu kimliği kadar tam zamanlı bir meslek olarak görülmektedir.

Kadına ailenin bir üyesi olarak büyük rol ve değer atfedilmektedir. Evi yuva yapan ve aileyi birbirine bağlayan kadındır (Güngör Ergan 2002: 82-83). “Ocağın yakışığı odun, evin yakışığı kadın”dır. “Yuvayı dişi kuş yapar” atasözünde olduğu gibi, kadının sağlam bir aile yapısı oluşturmada çok önemli bir görevi üstlendiği belirtilmektedir(Kurt 1997: 106).

“Avrat düzdüğü evi tanrı yıkmaz, avrat bozduğu evi tanrı yapmaz”.

Türk toplumunda ev işi yükü kadının sırtındadır. Atasözlerine göre, Türk toplumu kadınlardan hamaratlık, beceriklilik, iyi huylu olmak, itaatkârlık gibi dişil özellikler beklemektedir. Kadın ev işlerinde hünarlı olmalı, en az malzeme ile mükellef sofralar kurmalı, eşinin, çocuklarının ve evinin temizliği ve bakımını yerine getirmelidir. Kadının asli yerinin “özel” alan işinin yemek ve temizlik yapmak olduğu tekrar tekrar hatırlatılmaktadır.

“Erkeğinin iyisi eşliğinden, kadının iyisi döşeginden belli olur”.

“Erkek iş başında kadın aş başında belli olur”.

“Her kadının pişirdiği yenmez, diktiği giyilmez”.

“İyi adamın karısı, kurna başında belli olur”.

“Kesmez bıçak ele, iş bilmeyen avrat dile”.

“Aşı pişiren yağ olur, gelinin yüzü ağ olur”.

“Avrat var, arpa unundan aş yapar; avrat var, buğday unundan keş yapar”.

2.3. Karı -Koca İlişkilerini Ele Alan Atasözleri ve Deyimler

Geleneksel aile düzeninde toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına uygun rollerden oluşan hiyerarşik bir yapı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla aile içinde ekonomik gücü temsil eden erkek belirleyici, kadınsa düzenleyici bir roldedir (İmamoğlu 1993:58).

Eşler arası ilişkide “eşitlikten” çok “otorite ilişkisi” dikkat çeker. Kadının statüsü kocasının statüsüne göre belirlenirken, evlilik ilişkisinin devamı kadının susmasına, sabretmesine bağlanmaktadır. Aile içerisinde ilişkiler ataerkildir. İlişkilerde son sözü erkekler (ve yaşlılar) söyler, yani egemen güç erkektir. İnsanlar genellikle ev ve aile hayatından memnundurlar. Bu uyum, yani evliliğin devamı, “Gece yağar gündüz açar, yıl düzlüğü; erkek söyler kadın susar, ev düzlüğü” kadının susmasına, eşine itaat etmesine bağlanır. “Kadının şamdani altın olsa, mumunu dikecek erkektir” ile erkeğin otoritesi vurgulanır.

Kadının devam eden düşük pozisyonu ve erkekler ile kadınlar arasındaki eşitsiz güç dağılımı, kadınların ekonomik ve sosyal var oluşunu erkeğe bağımlı kılan sosyal yapılaşma, erkeklerin kadın üzerinde tam kontrol kurması sonucunu doğurmuş, kadın erkeğin malı gibi görülmüştür. Kadının mutlak en az bir erkeğin himayesine ihtiyacı olduğu, kadını koruyup kollayanın erkek olduğu kabul edilmiştir.

“Arı gibi eri olanın, dağ kadar yeri olur”.

“Avradı eri saklar, peyniri deri”.

“Horoz kadar eri olanın, harman kadar yeri olur”.

Kadın elinin hamuru ile erkek işine karışmamalıdır. Hele evde kadının otorite kurması hiç tasvip edilmez (Güngör 1993:163). Buna yönelik değer yargılar yapılan araştırmaların bulgularına da yansımıştır. Eşler arasında yaşanan bir anlaşmazlık durumunda son kararı erkek verirken(Kağıtçıbaşı 1982:80), kadınların çok daha fazla oranda erkeklere bağımlı davrandıkları, kadınların görece en az bağımlı davrandıkları alanların geleneksel yargılarca “kadın alanı” diye tanımlanan ev içine dönük etkinlik alanları olduğu, kadının ev dışına çıkması ile ilişkili alanlarda erkek yetkesinin güçlü olduğu bulunmuştur (Acar 1993:244).

2.4. Çocukta Cinsiyet Tercihini ve Sosyalleşmeyi Ele Alan Atasözleri, Deyimler

Geleneksel toplum yapılarında erkek çocuk kız çocuğa tercih edilmektedir. Atasözleri ve deyimler, çoğu ülkelerde erkek çocuk tercihinin

ne kadar yaygın ve özlenen bir durum olduğunu göstermektedir. Örneğin Çin’de bir atasözü “18 tanrıça gibi bir kız çocuğu, kambur bir oğlan çoğunun yerini tutmaz” demektir. Uganda’da yeni doğan bir oğlan çocuğu “evin direği” olarak tanımlanırken kız çocuğundan “satılık” olarak bahsedilir. Çünkü kız çocuğunun kaderi “evlendirilmek” yani “satılmak” ya da bir sığırla değiştirilme (Akın ve Mihçioğur 2003:131).

Türk toplumunda da aile kurumunun en önemli fonksiyonlarından birisi neslin devamının sağlanmasıdır. Erkek çocuğa ailenin direği, ekonomik gücü, saygınlığı ve ailenin adını sürdüren kişi gözüyle bakıldığı için daha fazla değer atfedilmiştir.

Kağıtçıbaşı (1982:82), tarafından gerçekleştirilen “Çocuğun Değeri Araştırması” bulgularına göre, erkeklerin çocuk isteme nedenlerinin başında “aile adının devam etmesi” gelmektedir. Kadınların çocuk isteme nedenleri ise, “yaşlılıkta kendisine destek olması” beklentisi olup, bu da kadının temel ekonomik güvensizliğini göstermektedir. Aynı çalışmanın bulgularına göre kızlar; daha anlayışlı, uysal, anneye yakınlık gibi kişilik özellikleri ile ev işlerinde anneye yardım etmeleri gibi işlevsel nedenlerle istenilmektedir. Erkek çocukların işlevsel değerleri kızlara oranla daha yüksek bulunmuştur. Aileye ilerideki ve şimdiki ekonomik yardımları, aile adını devam ettirmeleri ve kızlardan daha kolay yetiştirilebildikleri için tercih edilmektedirler.

Tamamen işlevsel nedenlerle tercih edilen erkek çocuğa sahip olmak hem aileye hem de erkek çocuk doğuran kadına bir statü sağlamaktadır. Be nedenle, atasözlerinde, erkek çocuk doğuran kadınları kutsallaştıran ifadeler vardır.

“Her buluttan yağmur yağmaz, her karından oğlan doğmaz”.

“Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün/yerinsin”.

“Oğlan olsun deli olsun, ekmeğ olsun kuru olsun”.

Bu bakış açısı, yapılan araştırmaların sonuçları da desteklenmektedir. Başaran (1984:155) tarafından yapılan bir araştırmada; “Sadece bir çocuğunuz olsa hangi cinsiyetten olmasını isterdiniz” sorusuna çiftlerin %75,2’si “erkek” çocuk cevabını vermiştir.

Hem kadına hem de aileye sağladığı statü nedeniyle “Gelin eşikte, oğlan beşikte” atasözünde olduğu gibi daha evliliğin ilk günlerinden itibaren erkek çocuk beklenmeye başlanır. Kadınlar üzerinde bir baskı unsuru olan erkek çocuk tercihi, bazen evliliklerin sonunu getirmekte, bazen kadınların hayatlarından olmasına neden olmaktadır.

Doğurganlığı sağlamaya yönelik olarak düğün sonrası oğlan evine getirilen gelinin kucağına çocuk, özellikle oğlu olması dileğiyle erkek çocuk verilmesi, gelinin yatağında erkek çocuğun yuvarlanması, gerdek ertesinde

Aysel GÜNİNDİ ERSÖZ

düzenlenen duvak töreninde gelinin duvağının bir kız ve bir erkek çocuğa açtırılması; yine duvak töreninde gelinin ellerine arpa-buğday verilerek çocuğu olması dileği ile etrafa serptirilmesi kültürel olarak erkek çocuk tercihini belirtmektedir.

“Oğlan anası raf elması, kız anası ahır danası”

“Kız olan evde tütün tüter mi, yedi kız bir oğlan eder mi?”

”Kız ele, oğlan eve”

“Oğlan direktir, kız emektir”

“Kız elin, oğlan evin”

Aile kurumunun asli görevlerinden birisi de neslin devamının sağlanmasıdır. Geleneksel toplum yapılarında erkek çocuk tercihinin temelinde çocuğun yaşlılık dönemi için yatırım olarak algılanması, yani yaşlılık döneminde anne-babasının geçimini üstleneceğine yönelik beklentiler oluşturmaktadır. “Ben bakarım oğluma, oğlum bakar oğluna”, “Ağaç yeşert, meyve getirsin; oğlan büyüt, ekme getirsin”, “Buğdayım var deme ambara girmeyince, oğlum var deme yoksulluğa düşmeyince”. Atasözleri erkek çocuğun ekonomik güç olarak görüldüğü gerçeğini pekiştirmektedir.

Hatta daha da ileri gidilerek torunlar arasında da ayrımcılık yapılır. “Oğlanınki oğul balı, kızınki bahçe gülü” olarak kabul edilir.

Sosyalleşme süreci de cinsiyet temelinde ayrılmıştır. Sosyalleşme sürecinde kız çocuk anne ile erkek çocuk baba ile özdeşim kurar. “Anasının kızı” veya “babasının oğlu” deyimleri ile “oğlan atadan (babadan) öğrenir sofraya açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi” atasözü annenin kızı, babanın oğlu için rol modeli olduğunu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Erkek çocuk, erkeklerin yapması gereken şeyleri babasından, kız çocuk da kadınların yapması gereken şeyleri annesinden öğrenir; anne ve baba bunları bilmiyorsa çocuğun sosyalleşmesinin tam olamayacağı kabul edilir. Aşağıdaki atasözleri incelendiğinde; annenin kız, babanın erkek çocuk için rol modeli olduğu görülür.

“Ana ile kız, helva ile koz”.

“Anasına bak, kızını al, kenarına (kıyısına, tarağına) bak, bezini al”

”Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz”.

“Oğlan atadan (babadan) öğrenir sofraya açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi”.

“Anadan gören inci dizer, babadan gören sofraya düze”.

2.5. Ailenin Kadın Üyeleri Arasındaki İlişkileri Ele Alan Atasözleri ve Deyimler

Geleneksel toplum yapısında yaş ve cinsiyete dayalı bir hiyerarşik yapılanma vardır. Evin büyüğü babadır. Ondan sonra en büyük oğuldan başlayarak ailenin erkek üyeleri hiyerarşik yapılanmada yerlerini alırlar. Kadınların yaşı ne olursa olsun yerleri en küçük erkekten sonra gelir. Gelin kaynana ilişkileri gergin, çatışmalı, iletişim ve etkileşimden uzaktır. Kaynana gelin olduğu dönemde kendi kaynanası ile yaşadığı sorunları, çekişmeleri ve sıkıntıların aynısını kendi gelini ile olan ilişkisinde de görülür. Toplumun gelin- kaynana ilişkileri konusunda gözle görülmeyen normları vardır ve nerdeyse tüm gelinler kaynanalar arasında benzer sorunlar yaşamaktadır. Günümüzde gelin- kaynana ilişkilerindeki iletişim ve etkileşim geçmişle karşılaştırıldığında göreceli olarak daha iyi olmakla beraber, eğitim düzeyi, yaşanan yer, kır-kent farkı, gelinin ve kaynananın çalışıp çalışmaması v.b. değişkenlere göre değişim gösterebilmektedir.

Türk atasözleri ve deyimlerindeki gelin- kaynana ilişkileri ve ehtiler arasındaki ilişkiler yani kadınların kendileri arasındaki ilişkiler sorunludur.

“Sarımsağı gelin etmişler de kırk gün kokusu çıkmamış”.

“Yerine düşmeyen gelin yerine yerine, boyuna düşmeyen esvap sürüne sürüne eskir”.

“Kaynana pamuk ipliği olup, raftan düşse gelinin başını yarar”.

“Kızım sana söylüyorum (dedim) gelinim sen anla (işit)”.

“Gelin çiçek, her dediği gerçek; kaynana yılan, her dediği yalan”.

“Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası”

Kaynananın geçmişte yaşadığı sosyalleşme deneyimleri gelini ile ilişkilerine yansıtmaktadır. Türk toplumunda gelin ile kaynana arasında yaşanan sorunlar toplumun tüm üyelerince fark edilmektedir. Nitekim “Üveye etme, özünde bulursun; geline etme, kızında bulursun” atasözü; kızına ileride gelin olarak gideceği yerde kötü davranılmasını istenmiyorsa, kendi gelinine kötü davranmaması gerektiğini, kaynanalara bildirmektedir.

Ehtilerin birbirleriyle ve görümcülerin gelinlerle iletişimleri de iyi değildir.

“Elti eltiden kaçır, görümcüler bayrak açır”.

“Elti eltiye eş olmaz, arpa unundan aş olmaz”.

“Kuma gemisi yürümüş, elti gemisi yürümemiş”.

2.6. Kadına Yönelik Olumsuz Değer Yargıları İçeren Atasözleri ve Deyimler

Türk atasözlerinde ve deyimleri incelendiğinde; kadınları uğursuz, şeytan, güvenilmez, eğlenceye ve para harcamaya düşkün kişiler olarak gösteren atasözlerine de rastlanılmıştır. Kadınlara karşı her zaman dikkatli

Aysel GÜNİNDİ ERSÖZ

olunması telkin edilmektedir. Kadın sık sık şeytana benzetilmekte (Er 1989:5) erkekleri baştan çıkarmakta, bu da onların güvenilmez ve uğursuz kişiler olduğunu göstermektedir.

“Dişi köpekkuyruğunu sallamayınca, erkek köpek ardına düşmez”.

“Avradın kazdığı kuyudan su çıkmaz”.

“Babaya dayanma, karıya güvenme”.

“Kadında vefa, borçluda sefa aranmaz”.

“Kadınlar hamamına döndü” benzetmesi, karısının sözünü dinleyen erkeğe “karı ağızlı” yakıştırmaları kadına olumsuz değer atfedildiğini göstermektedir. “Kırkta bir karı sözü dinlemek iyi olur” sözüyle kadınların sözünün pek sık dinlenmemesi gerektiği hatırlatılır.

Kadınların eğlenceye düşkünlüğü ise, “Gökyüzünde düğün var deseler, kadınlar merdiven dayamağa kalkar” atasözleriyle anlatılmaktadır.

“Adamın derdi öküz, kadının derdi sakız”.

Namusu kadın ve erkek için farklı tanımlayan değer yargıları sonucu erkeğin gönül ilişkileri “elinin kınası” olarak görülürken, kadının “yüz karası” olarak değerlendirilmekte ve sert yaptırımlarla karşılaşmaktadır.

Şiddeti bir terbiye aracı olarak gören toplum yapısı; kadın ve kız çocuklarına yönelik şiddeti olağan karşılamaktadır.

“Pişmiş aştan, dövülmüş karıdan zarar gelmez”.

“Üç öğün kötek, bir öğün yemek”.

“Dövülmeyen kadın, tımarsız ata benzer”.

“Kızını dövmeleyen dizini döver”.

“İyi ipek kendini kırdırmaz, iyi kadın kendini dövürmez” atasözünde olduğu gibi şiddet davranışını kadının hak ettiği ima edilmektedir. “Erkektir. Hem sever, hem döver” atasözünde ile erkeğin kadını dövme hakkı da bulunduğu kabul edilmektedir. Toplumun üyelerince içselleştirilen bu algılar, kadına yönelik şiddetin önlenmesinin karşısında bir engel olmaya devam etmektedir. “Dumansız baca olmaz, kahırsız koca olmaz” atasözünün kast ettiği, tüm evliliklerin dikensiz gül bahçesi olmadığı gerçeğidir.

IV. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Cinsel rol kalıpları, içinde yaşanan kültür tarafından belirlenmektedir. Kültür tarafından kadına uygun görülen rol; pasif olmaya, itaatkâr olmaya özendirilmekte, ailesinin sözünden çıkmayan “hanım hanımcık” kızlar olmak üzere kurgulanmaktadır. Erkek üstünlüğünü

hissederek büyüyen kız çocuk bekârken baba, evlendikten sonra kocasının himayesine geçmektedir. Türk toplum yapısı kadından; fedakârlık, kocasının sözünden çıkmayan ve ona karşı gelmeyen, evin, kocasının ve çocuklarının her türlü işini gören “fedakar eş” rolü beklemektedir. Beceriksiz ve hamarat olmayan kadın atasözlerine göre dile düşmektedir.

Türk atasözleri ve deyimlerinde evliliğe büyük önem atfedilmektedir. Hem erkeğin hem de kadının, özellikle kızların erken yaşta evliliği tercih edilmektedir. Kız alırken, soylu yerden alınması salık verilirken, kadının erkekten zengin olmasının sakıncaları yine atasözlerinde vurgulanmaktadır. Kız alıp verirken bazı değer hükümleri ortaya koyan atasözlerimiz mevcuttur. Yine dul, boşanmış kadınlarla evlenilmeye pekiyi bakılmamaktadır. Türk atasözlerinde “Kadının biri ala, ikisi bela” atasözünde olduğu gibi çok eşle evlilik onay görmemektedir.

Türk atasözleri ve deyimlerinde kadına; ana, eş, kaynana, gelin, görünce, elti, gibi farklı kimlikler içinde bakıldığında; kadının; “ana”, “eş” ve “ev kadını” rollerinin öne çıkarıldığı görülmektedir. Özellikle, erkek çocuk doğuran kadının statüsü yükselmektedir. Kadını “özel” alan içinde tanımlayan atasözleri kadından; sabırlı, cefakâr, pasif, güzel, becerikli, hamarat, idareli (tutumlu), iyi niyetli, hanım hanımcık yani toplumsal beklentilere uygun davranışlar içinde olmasını istenilmektedir. Kadın, gerektiğinde susmalı, aile içinde yaşananları kimseye anlatmamalı ve erkeği ile birlikte tüm zorluklara göğüs gerebilmelidir.

Yine, Türk atasözleri ve deyimleri kadına ilişkin olumsuz değer yargı ve tutumlar içermektedir. Kadın şeytana benzetilerek, uğursuz ve güvenilmez olduğu vurgulanmaktadır. Kadına yönelik şiddeti olağan kabul eden atasözleri, şiddet davranışından kadını sorumlu tutmaktadır.

Hızlı yapısal değişimlere paralel kadının statüsünde meydana gelen değişimler, artan oranlarda kadının işgücüne katılımı, karar mekanizmalarında yer almaları, bireyselleşme vb. kaçınılmaz değişimler yaşanırken, kadına yönelik zihniyet yapımızın durağan kalmasını beklemek insanın doğasına aykırıdır. Her ne kadar günümüzün değişen toplumsal ve ekonomik yapısı, insanla, kadınla ilgili değerleri etkilemekteyse de toplumsal bilinçaltımızda sözlü kültürün, halk anlatılarının, atasözlerinin, deyimlerin ataerkil nitelik taşıyan özelliklerinin izleri halen sürmektedir. Kocasından gördüğü şiddete artık dayanamadığı için boşanmak isteyen kadına duruşmanın hâkimi "Kadının karnından sıpayı, sırtından sopayı eksik etmeyeceksin" şeklindeki söyleyişi hatırlatarak, şiddet davranışına onay vermiş, bu da kadına yönelik şiddetin meşrulaştırılmasına neden olmuştur.

Atalarımızın tecrübelerine ve gözlemlerine dayanan atasözleri halen günlük hayatımızda yol gösterici olmaya devam etmektedir. Ancak, tüm

Aysel GÜNİNDİ ERSÖZ

yaşamımızı atasözleri ve deyimlerine göre yönlendirmek, kadının statüsü ile aile kurumunda meydana gelen değişimleri ve içinde bulunduğumuz dönemin koşullarını göz ardı etmemiz anlamına gelmektedir. Türk atasözleri ve deyimlerinin kadına yönelik olumsuz değer yargı içeren ve kadını ikinci sınıf gösterenlerin öne çıkarılması bu rollerin yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Kadına yönelik geleneksel rollerin yeniden üretim süreci kadının bireyselleşmesinin önünde bir engel olmaya devam etmektedir. Oysa kadının toplumsal yaşamda birey olarak hak ettiği yeri alması, sağlıklı toplumların olmazsa olmazlarından.

KAYNAKÇA:

- ACAR, F. (1993), *Gecekondularda Ailelerarası geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü*, Ankara: Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yayını.
- AKIN, A. ve MIHÇIÖKUR, S. (2003), Kadının Statüsü ve Anne Ölümleri, Toplumsal Cinsiyet, *Kadın ve Sağlık*, (Editör: Ayşe Akın), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- BAŞARAN, F. (1984), *Ailede Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutum Değişimleri” Türkiye’de Ailenin Değişimi*, (Yayına hazırlayan Türköz Erder), Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını,145-161.
- BİLTON, T, vd (2008), *Sosyoloji*, (Çeviri editörü: Kemal İnal), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2003), Karşılaştırmalı Atasözleri Bağlamında Türk Dünyası Atasözlerinde Sosyo-Kültürel Süreklilik ve Değişme Üzerine Tespitler. *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*, 2003/5, Ankara.
- DUVARCI, A.(2002), Türk Atasözlerinde Kadın Kavramının Değerlendirilmesi, *I. Türk Dünyası Kadınlar Kurultayı*, (Yayına hazırlayan: İlhan Gülsün), Ankara: Türk Yurdu Yayınları.
- ER, T. (1989), *Türk Halk Kültürünün Bazı Sözlü Ürünlerine Yansıyan Kadın, Erkek ve Evlilik İlişkileri*, Ankara: Sistem Yayıncılık.

Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyet Rollerini

GÜNGÖR, N.(1993), Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Yansıyan Aile Modeli Üzerine Sosyolojik Görüşler”, *Dünya’da ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler I. Ulusal Sosyoloji Kongresi*, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.

GÜNGÖR ERGAN, N. (2002), Türk Atasözleri ve Deyimlerinde “Kadın” I. *Türk Dünyası Kadınlar Kurultayı*, (Yayına Hazırlayan: İlhan Gülsün), Ankara: Türk Yurdu Yayınları

GÜNİNDİ-ERSÖZ, A.(1999), *Cinsiyet Rollerine İlişkin Beklenti, Tutum, Davranışlar ve Eşler Arası Sorumluluk Paylaşımı(Kamu’da Çalışan Yönetici Kadınlar Örneği)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Başvuru Eserleri.

GÜRBÜZ, B. (2006), *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, Ankara: Bilgitek Yayınları.

İMAMOĞLU, O.(1993), Değişen Dünya’da Değişen Aile İçi Roller. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

KAĞITCIBAŞI, Ç.(1982), Türkiye’de Çocuğun Değeri, kadının Rolü ve Doğurganlığı, *Türk Toplumunda Kadın*, (Derleyen: Nermin Abadan-Unat), İstanbul: Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği.

KANDİYOTİ, D.(1982), Kadınlarda Psiko-Sosyal Değişim Kuşaklar Arasında Bir Karşılaştırma, *Türk Toplumunda Kadın*, (Derleyen: Nermin Abadan-Unat), İstanbul: Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği.

KURT, İ. (1997),*Türk Atasözlerinde Psikolojik Bir Yaklaşım*, Konya: Mikro yayınları.

ÖZDİL, Ö.M. (1985), Türk Atasözleri ve Deyimleri, Ankara: Çağdaş Basımevi.

PARLATIR, İ (2008), *Atasözleri*, Ankara: Yargı yayınevi.

PARLATIR, İ (2008), *Deyimler*, Anakara: Yargı yayınevi.

TEKELİ, Ş (1990), *1980’ler Türkiye’sinde Kadınlar*, İstanbul: İletişim yayınları.

USER, İ. (1997). Evlilik Göçü. *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç*, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.

<http://cim.anadolu.edu.tr/pdf/2004/1130848482.pdf> , 03.04.2010.

<http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>, 3.2.2010.